

Befolkningsutviklingen i Karasjok 1559-2001

Hilde L. Sommerseth

03.07.2017

Innledning

Finmarks-kommisjonen har bedt om en gjennomgang av befolkningsutviklingen, fortrinnsvis på krets/bygdenivå, i felt 4, Karasjok.

Utredningen gjennomgår befolkningsutviklingen i Karasjok fra 1559 til 2001. I løpet av disse nær 450 årene skjedde det en formidabel befolkningsvekst, fra 102 individer i 1559 til 2859 talte i 2001. Veksten kan forklares med fødselsoverskudd og innflytting. Sistnevnte kanskje i kombinasjon med at få flyttet ut?

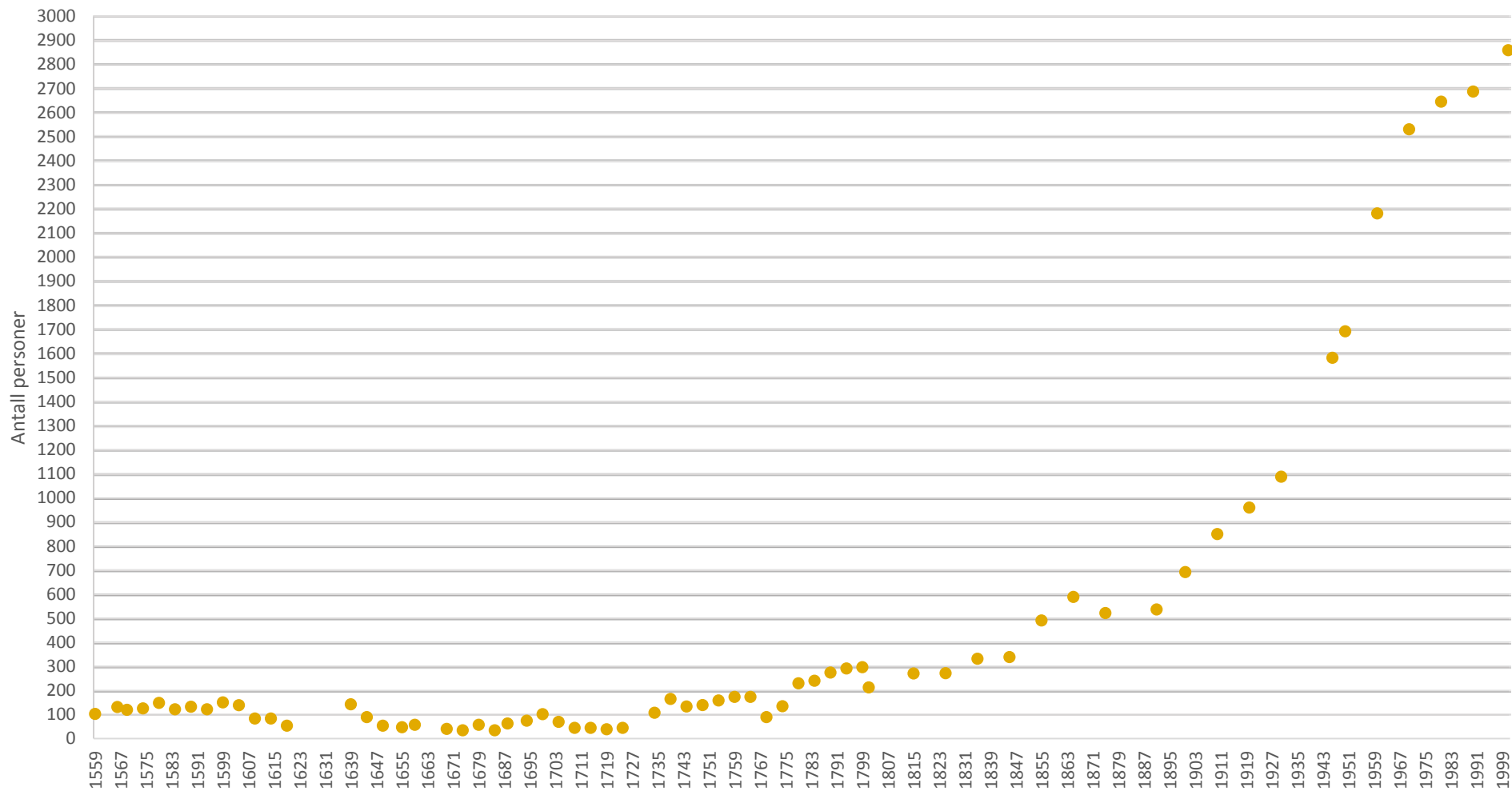
For årene 1559 til 1799 er tallmaterialet hentet fra Siv Rasmussen sin hovedfagsoppgave *Befolkningsutviklingen i Rounala, Ávjovárri og Guovdageaidnu 1559-1799*. Fra 1801 ble det gjennomført folketellinger hvert tiende år, og disse danner grunnlaget for de siste 200 årene av tidsserien. I tillegg til en grafisk fremstilling av befolkningstall (figur 1), vil utredningen diskutere befolkningsutviklingen sett i forhold til alderssammensetning, kjønn og ekteskapelig status. Der det er hensiktsmessig, vil tallmaterialet bli presentert på bygdenivå (krets i tellingene).

Når befolkningstall skal konstrueres gjøres dette i regelen innenfor et geografisk avgrenset område, som i dette tilfelle byr på flere utfordringer. På den ene siden må man forholde seg til de til enhver tid definerte grenser satt av myndighetene: det være seg grenser for skatteinnkreving i Torneå lappmark, sogn- og prestegjeldsgrenser fra folketellingene fram til og med 1875 og kommunegrenser fra 1891 til 2001. Grensene har flyttet seg, noe som vanskeliggjør sammenlikning over tid. Den største utfordringa er imidlertid at befolkningstallene som brukes representerer et tverrsnitt i tida, både fra skattelistingene som er utgangspunktet for befolkningstall for perioden før 1800, og folketellingene for tida etter. De er øyeblikksbilder av samfunnet på et gitt tidspunkt. Betalte alle skatten? Var «alle» tilstede ved tellingstidspunktet? Hvem var «hjemmehørende» i Karasjok? I et samfunn hvor nomadisme har vært en særmerket identitet, hvordan ble grenser og tilhørighet oppfattet? Og hvordan oppfattet skatteinnkreveren eller folketelleren dette? Viktige kildekritiske poeng, som vanskelig lar seg svare fullt ut. Jeg har likevel søkt å diskutere det et stykke på vei.

450 år med befolkningsstatistikk

Figur 1 viser befolkningsutviklingen i absolutte tall, fra 1559 til 2001. Fra undersøkelsesperiodens begynnelse og frem til 1734 bølget befolkningstallet i Ávjovárri over og under 100-tallet. Etter 1734 gikk utviklingen en vei, og det var vekst. 1734 markerer året hvor befolkningstallet skulle holde seg over 100-tallet for godt - sett bort fra et enkelt år, nemlig 1769.¹ I løpet av hele 1800-tallet mer enn tredoblet befolkningstallet seg, fra 212 i 1801 til 691 i 1900. Det skulle ikke gå mer enn én generasjon inn i det tjuende århundre før Karasjok nådde et befolkningstall på over 1000 individer. Dette skjedde i 1930, og allerede 30 år senere steg tallet til over 2000 individer. Per 2001 var det registrert 2859 innbyggere i Karasjok kommune.

¹ Som jeg skal komme tilbake til, opererer NSD med et befolkningstall på 226 individer i Karasjok i 1769. Tallet baserer seg på den første fullstendige folketellingen som ble gjennomført i Norge.

Figur 1: Befolkningsutviklingen i Ávjovárri/Karasjok, 1559-2001. Kilder: Siv Rasmussen 2003, NOS 1801-2001, Digitaliserte folketellinger RHD. (Absolutte tall i vedlegg, side 23)

Befolkningsutviklinga 1559-1799

Befolkningsutviklinga for denne perioden baserer seg på hovedfagsoppgaven til Siv Rasmussen, der hun drøfter hvorvidt og hvordan skattelister fra eldre tider kan brukes til å beregne befolkningstall. Konklusjonen hennes er at det lar seg gjøre. De største utfordringene gjelder eventuelle feilregistreringer knyttet til døde, fattige, utflyttede, økonomisk vanskelige tider, og hvordan disse faktorene ble påvirket av skattesystem, samt beregning av størrelsen på husholdet til skatteyteren/hovedforsørger. Dette var forhold som endret seg over tid. Enkelte forhold, slik som skattereformene i 1602 og 1695 kan enklere måles effekten av, mens andre forhold, slik som den enkelte skatteinnkrevers arbeid, er vanskeligere. Interne løsninger innad i de enkelte hushold/familier kan også ha bidratt til at vi i dag foretar feilslutninger. Antallet på hovedforsørgere kan ha variert, men også overdragelser av skatteansvar. Når skatteyter døde, kan vi ikke alltid være sikre på at et annet familiemedlem tok over, og eventuelt når dette skjedde, og dette representerer en mulig underregistrering av samtlige familiemedlemmer. Når fiske og fangst gikk dårlig, er det heller ikke utenkelig at enkelte ønsket å holde seg i skjul for skatteinnkreverne. Hvorvidt skatteyteren hadde utflyttet, eller om han og hans familie var midlertidig utenfor siidaens grenser, skapte også hodebry for oppkreverne. Før 1751 skattet Ávjovárris befolkning til den svenske kronofogd i Torneå, og i forbindelse med skattereformen fra 1602 het det seg at samene fikk forbud mot å fare omkring. De skulle holde seg på sitt eget område. Dette gjentok seg i en forordning i 1690, som kan indikere at påbudene ikke hadde særlig effekt. Med andre ord, vi må regne med at befolkningstallene representerer et minimum.

I løpet av den perioden det her er snakk om, skjedde det en gradvis overgang fra et jakt- og fangstbasert samfunn til reindriftsnomadisme, noe som også gav seg uttrykk i de nevnte skattereformene. Uavhengig av endret næringstilpasning og skattereformer, så forhold skatteinnkreverne seg til vinteren som den roligste tiden for oppebørsel. For sammenlikningen av befolkningstallet over tid er dette viktig, da også 1800- og 1900-tallets folketellinger ble gjennomført på vinteren. Slik sett eksisterte det en kontinuitet, hvor det er rimelig å anta at årstiden som enkeltstående faktor ikke vil bringe nevneverdig skjevhet hva gjelder befolkningsutviklingen.

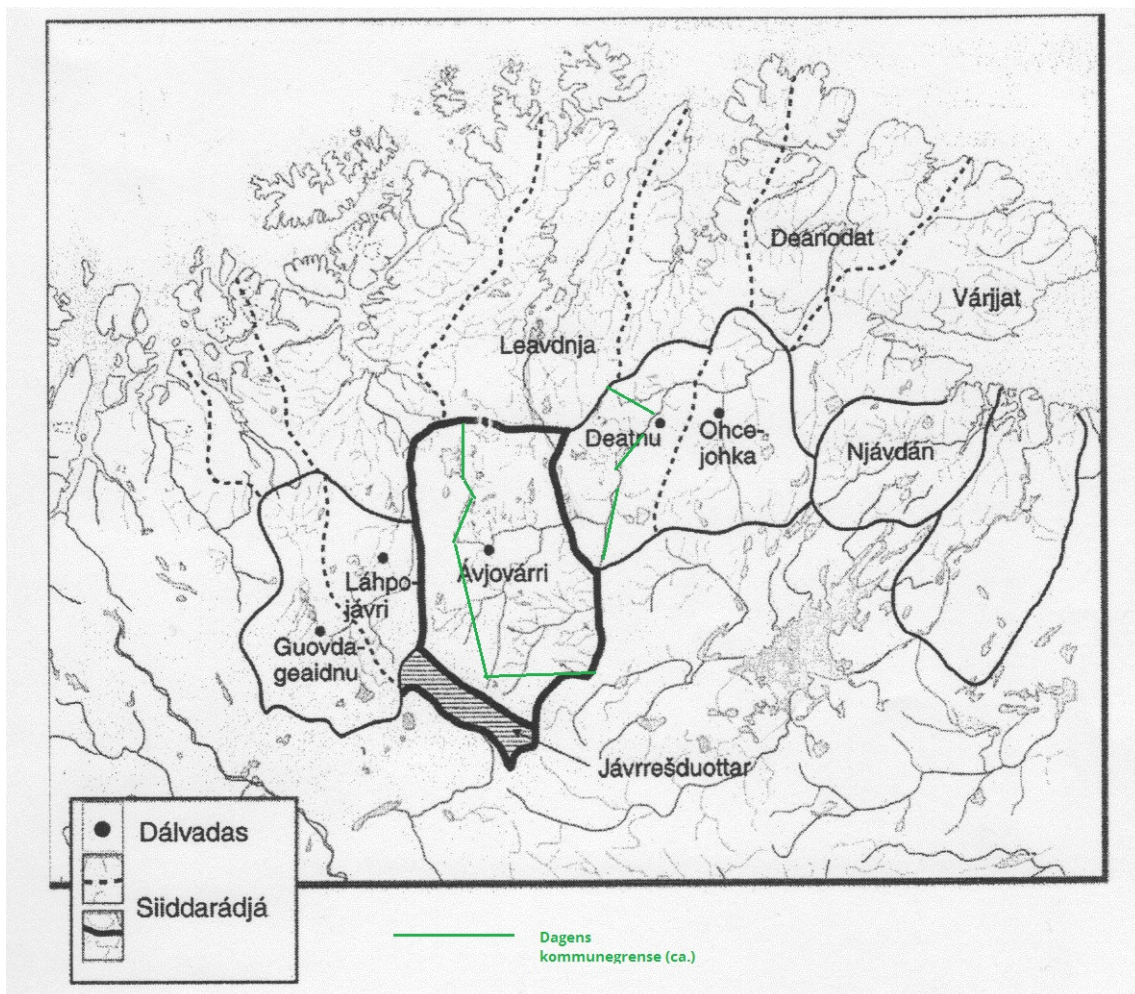
Grenser

Historisk var Ávjovárri en innlandssiida i Torne lappmark, som fram til grensetrekningen mellom Sverige og Norge i 1751 tilhørte Sverige, både i kirkelig og juridisk forstand. Selv om Ávjovárri benevnes som siida i skattelister tilbake til 1500-tallet, må vi fram til midten av 1700-tallet for å få nærmere kunnskap om grensene for siidaen. Basert på fogd Anders Hackzells opplysninger fra 1730 og major Schnitlers grenseprotokoller fra 1742-1745, har Ørnulf Vorren utarbeidet et kart, som senere er blitt noe revidert av Aage Solbakk² (Rasmussen 2003: vedlegg). Som kartet under viser, utgjorde Ávjovárri siidaens grenser på 15- og 1600-tallet den vestlige delen av dagens Karasjok kommune. Siidaens tingsted og markedsplass lå like ved fjellet Ávjovárri, derav navnet. Ei tingstue ble oppført på sørsiden av Lesjohka rundt 1700, og denne var i bruk fram til 1770-tallet (Rasmussen 2003: 9-11).³ Basert på skattelister antas det at befolkningstallet i denne perioden lå på rundt 100-150 individer. Noen av disse bodde i gammel bygd i nærheten av tingstedet, der også to små tømmerstuer var satt opp. Den ene til fogden og den andre til

² Referanse til Solbakk 2000:75

³ Referanse til Solbakk 2000: 266 og 253

sorenskriveren. Ellers var tingstedet en plass de aller fleste kom reiste til, enten på ting eller til gudstjeneste.⁴

Figur 2: Siidaene på «Sörfieldit» - 1500- og 1600-tallet

Kilde: Solbakk 2000:76, (Dálvadas=vinterboplass, Siidarádja=siidagrense)⁵

Skatteysterne på 1500-tallet var samer som hadde en næring basert på jakt, fiske og fangst. Karasjohka og lešjohka var siidaens viktigste lakseelver, der familiene i siidaen hadde hver sine fiskeplasser (Rasmussen 2002: 10).⁶ Øvrig ferskvannsfisk ble høstet i lesjavri, Idjavri og Geaimmejavri, og spor etter fangstanlegg for villrein er funnet over store deler av området (Rasmussen 2002:10).

⁴ Den første gudstjenesten skal ifølge Solbakk 2000:75 blitt holdt i 1641.

⁵ Hentet fra Rasmussen 2003: vedlegg figur 1.2.2.1. Dagens kommunegrenser har jeg tegnet inn.

⁶ Med kilde til Dombok Torneå Lappmark: Kautokeino, Aviovere, Teno, Utsjok tingsteer 1639-1725, s. 41 f.)

Ávjovárri ting- og markeds plass skulle etter hvert bli forlatt, og Solbakk antar at det kan ha hatt en sammenheng med den første bosettingen av kvener i 1720 (Solbakk 2000: 246 f.)⁷. Kvenene satset på fedrift og mulighetene for dette lå best til rette på nesene langs Karasjohka.

Skattesystem og husholdsstørrelser

Utregningen av folketallet i siidaen baserer seg på et gjennomsnitt av både hushold, størrelse på skatteenhet og ulike beskatningssystem. Følgende kilder og perioder angir husstandsstørrelsene:

Periode	Kilder	Gj.snt. husholdsstørrelse
1559-1604	Basert på antall hushold per skatteenhet/buebeskatning	3.86
1605-1694	Adelaer-manntallet i 1690	4.01
1695-1799	Mantalslängd 1741, Husförslängd 1750, Mantalslängd 1759 og 1801 folketellinga	5.59

Hver av disse størrelsene har sine kritiske momenter. Den største utfordringen er at størrelsen på husholdet langt fra var statisk, og kildematerialet gir oss kun et tverrsnitt av hvilken størrelse husholdet var på et gitt tidspunkt. Øyeblikksbildet tar ikke hensyn til hvor husholdet var i sin syklus. Tidligere forskning av førindustrielle hushold viser at både økologiske, økonomiske og demografiske forhold satte betingelser for størrelsen på husholdet (Gaunt 1983; Sommerseth 2013). Småbarnsperioden gav innrykk av tjenestefolk, og husholdene var gjerne store. Etter hvert som barna ble større, erstattet disse tjenerne, og husholdet ble mindre. Suksessivt flyttet barn ut, men én ble igjen. Han (eller hun) etablerte familie da tiden for inne for det, og husholdet vokste igjen. Det er rimelig å anta at overgangen til reinnomadisme resulterte i større hushold, da reindrift var en mer arbeidsintensiv næring enn jakt- og fangst. Vi vet imidlertid ikke om, eller i hvor stor grad, reinnomadismens husholdssyklus skilte seg fra det typiske jordbrukssamfunnet.

Før grensetrekningen mellom Norge og Sverige i 1751, var skattesystemet i Ávjovárri siida basert på såkalte skatteenheter. Dette systemet har vært karakterisert som et kollektivt beskatningssystem, der en større eller mindre gruppe av personer stod for en samlet beskatning. En gjennomgang av fogderregnskapet fra Finnmark for årene etter grensetrekningen viser at det dansk-norske skattesystemet med individuell beskatning trådte i kraft fra 1755 (Rasmussen 2003:105). For årene før 1755 tilsvarte 1.13 gjennomsnittlig husstandsoverhoder én skatteenhet.

Det er grunn til å anta at det kollektive skattesystemet også gjenspeilet en kollektiv bruk av siidaområdet, og at dette var det typiske for Ávjovárri siida fram til midten av 1700-tallet. Dette forklares, slik Rasmussen ser det, at det ikke er noen klare indisier i det tidligste kildematerialet som peker i retning av tydelige grenser mellom skatteland innenfor siidaområdet, men at det i løpet av undersøkelsesperioden kan være spor av en begynnende inndeling av tydeligere landområder. For den kollektive bruken ble det blant annet i 1671 opplyst på lagtinget at hele Ávjovárri siidaen kunne bruke Kiebi Järvi og Yjärvi (Geaimmejávri og Idjajávri), etter gammel «stadga» (bestemmelse, forordning) og forlikning. Tilsvarende ordning gjaldt også for laksefiske i Yes Jochi og Karas Jochi (Iejohka og Karajohka).⁸ Når det gjelder individuelle rettigheter (herunder forstått som hushold) for det enkelte skattland, viser domsboksmaterialet at dette særlig gjaldt

⁷ Referanse hentet hos Rasmussen 2003: 10.

⁸ DTL 1636-1725, s. 41-52

fiskerettigheter løst gjennom tvistesaker. Den typiske saken var bruk av fiskevann eller laksefiskeplasser som angivelig tilhørte klagende instans.

«I 1658 ble Nils Mortensson fra Ávjovárri anklaget for å ha brukt et fiskevann tilhørende en enaresame Klemet Juksesson. Det ble besluttet at heretter skulle hver bruke sine «ågor». (DTL 1639-1725, s 18)⁹. En tvist om laksefiske mellom Henrik Jonsson fra Lahpojavi og Gjermund Andersson i Ávjovárri i 1661, ble løst ved at de begge skulle bruke det samme laksefisket. På tinget i Ávjovárri i 1671 ble det notert at to menn Olof Guttormsson og Pål Hansson, var alene om å fiske i «Muddis Järfwi» (Vuottajavri).» (Rasmussen 2003:64-65)

Det er også verd å merke seg at henvisninger til forfedres bruk av fiskevann i uminnelige tider er vanlig i domboksmaterialet. Her refererer riktignok ikke Rasmussen til noen sak fra Ávjovárri, men fra Kautokeino.¹⁰ Hun konkluderer imidlertid med at fordeling av fiskeressursene på individ- eller husholdsnivå har røtter som strekker seg lenger bakover i tid enn den tiden domboksmaterialet er fra (Rasmussen 2003: 65).

Betegnelsen «rök» ble brukt som et uttrykk for en skatteenhet, og antas å ha vært bruk i Ávjovárri i hvertfall så sent som i 1724. Dette året flyttet Mikkel Henriksson fra Masi og Erik Madsson fra Muonioniska til Karasjohka. Med på flyttelasset var deres sønner, og som nybyggere fikk de oppta hver sin rök langs elva. Her skulle de drive fedrift, og vilkåret for røkene i det som ble betegnet som «förfalne Crono öde», var at de ikke skulle gå siidaens øvrige befolkning i næringa (Rasmussen 2003:60).¹¹ Rasmussen viser videre at selv om kildematerialet ikke direkte sier noe om hvor mange hushold én «rök» besto av, er det grunn til å tro at det gjerne kunne være flere hushold bak hver «rök», og slik sett kan man tolke røken som skattelandets forløper. Rasmussen er imidlertid varsom med å sette likhetstegn mellom disse to begrepene (Rasmussen 2003: 60).

At befolkningen i Ávjovárri siida ble skattet i skatteenheter, vil kunne ha en betydning for beregningen av folketallet. Som tidligere nevnt kan det være vanskelig å kontrollere for midlertidig fraværende, men i og med at skatteenheter hadde et element av kollektiv beskatning, vil det være rimelig å anta at midlertidig fraværende ble dekket av andre medlemmer i siidaen, og slik sett vil det ikke være noen grunn til å legge til midlertidighet (Rasmussen 2003: 85)

⁹ DTL = Dombok Torneå Lappmark: Kautokeino, Aviovare, Teno, Utsjok tingsteder. Disse er tilgjengelige fra nettsiden til Lenvik museum.

¹⁰ Peive Andersson fikk i 1697 medhold på tinget om at ingen andre av siidaens menn skulle fiske i hans tre navngitte fiskevann, som han og hans forfedre i uminnelige tider hadde «pohsiderat» til den kongelige majestet og kronen. DTL 1639-1725, s. 115

¹¹ DTL 1639-1725, s. 252-253

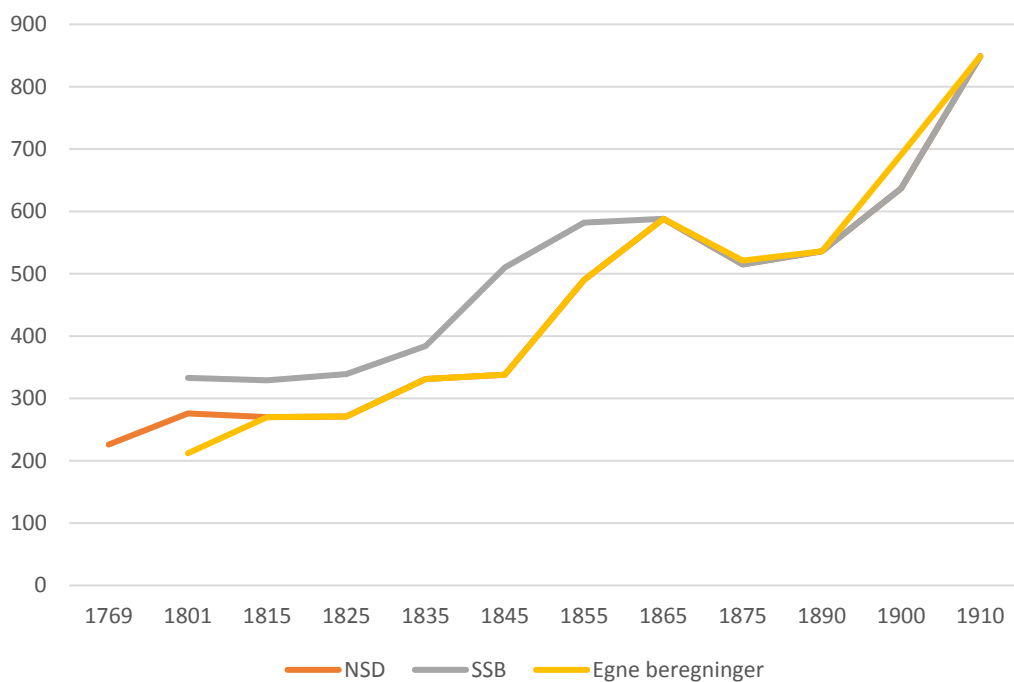
Befolkningsutviklingen 1801-2001

Året 1801 markerer starten for nominative folketellinger i Norge, hvor blant annet stand og stilling (senere yrker og utdanning), alder, ekteskapelig status, religion, etnisitet og bosted ble registrert og knyttet til **personnavn**. Det skulle imidlertid gå 65 år før neste nominative telling ble avholdt, men fra 1865 ble disse personbaserte tellingene gjennomført hvert tiende år. I «tomrommet» mellom 1801 og 1865 ble det gjennomført numeriske tellinger, som til forskjell fra de nominative tellinger oppgav summeriske tall etter kjønn, alder, sivilstand med mer på bostedsnivå. Disse tallene er ikke tilgjengelige på annen måte enn via skannet original.

Som allerede nevnt, skjedde det en formidabel befolkningsøkning i Karasjok fra rundt år 1800 og frem til 2000-tallet. I det følgende skal vi se nærmere på hva som skjuler seg bak kurven som ble presentert i figur 1. Vi skal gå nærmere inn på alder- og kjønns sammensetning og sivil status. Før tallenes tale er vi imidlertid nødt til å snakke om grenser og om instruksene som lå til grunn for folketellingene.

Offentlig statistikk

Både Statistisk sentralbyrå (SSB) og Norsk senter for forskningsdata (NSD) har produsert befolkningsdata som dekker hele denne perioden, for hele landet, på kommunenivå. For perioden 1801 til 1910 har imidlertid byrået og NSD brukt en noe ulik metodikk for å beregne folketallet, og som figuren under viser, gir dette seg utslag i nokså forskjellige tall. For både NSD og SSB har det vært viktig å skape et best mulig sammenlikningsgrunnlag mellom tellingene med utgangspunkt i kommunegrenser. I etterarbeidet av 1960-tellingen presenterte SSB for første gang en sammenhengende serie over befolkningsutviklingen fra 1801 til 1960. Denne tabellen er brukt som referanse av mange i ettertid. NSD lagde tilsvarende serie noe senere, og da på grunnlag av senere kommunegrenser. Som figuren under viser, er mine beregninger i flukt med det arbeidet NSD har gjort. Det er ikke noe poeng å arrestere verken SSB eller NSD for feil. Det forskjellige imidlertid viser, er hvor problematisk det er å gjenskape befolkningstall når grensene forflytter seg.

Figur 3: Befolkningstall basert på beregninger gjort av NSD, SSB og undertegnede. (Absolutte tall i vedlegg, side 23)

Grenser

Geistlige grenser har vært brukt som administrative enheter for folketellingene fra 1801 til 1875, deretter gikk man over til statlige herred/kommunegrenser.

Under arbeidet med 1801 tellingen, var «Afjuvarre» en del av Kautokeino prestegjeld. Soknepresten i Kautokeino hadde ansvaret for befolkningen i «Afjuvarre» annekssokn og Kautokeino hovedsokn. Ved reskript 19.03.1813 ble Kautokeino prestegjeld slått sammen med Kistrand prestegjeld, og «Afjuvarre» fulgte med. Ved kongelig resolusjon 30.01.1851 ble Kautokeino igjen et eget prestegjeld, men denne gangen uten «Afjuvarre». Karasjok forble et annekssokn under Kistrand prestegjeld frem til 1873. Første mai 1873 ble Karasjok et eget prestegjeld (arkiverket.no). Vi må altså regne med at grensene har skjøvet på seg.

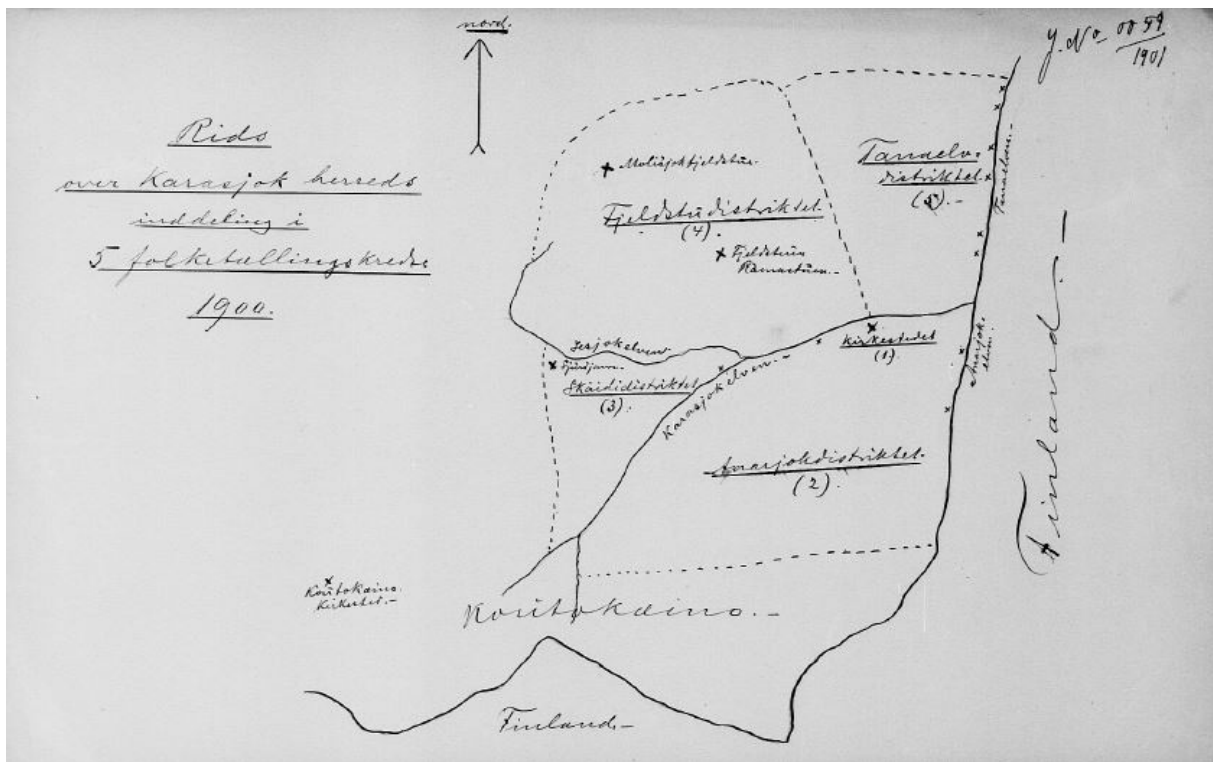
Telling	Prestegjeld	Sokn	Antall kretser Karasjok	Inndeling kretser
1801	Kautokeino	Kautokeino, Afjuvarre	2	·Fastboende ·Fieldfinner
1825	Kistrand	Kistrand, Kjelvik, Kautokeino, Afjuvarre	3	·Fastboende ·Fieldfinner ·Audagoska mod Thana
1835	Kistrand	Kistrand, Kjelvik, Kautokeino, Afjuvarre	2	·Fastboende ·Fieldfinner
1865	Kistrand	Kistrand, Kjelvik, Karasjok	2	·Fastboende ·Telt
1875	Karasjok		3	·Fastboende ·Fjeldet

Telling	Herred/ Kommune			·Uten navn («fjeldfinner»)
1891	Karasjok		4	·Kirkestedet ·Tanaelven, med tilgrensende fjelde nedenfor kirkestedet til «Port». ·Karasjok og Jetsjok ·Anarjok
1900	Karasjok		5	·Kirkestedet ·Anarjokdistriktet ·Skaididistriktet ·Fjeldstuedistriktet ·Tanaelvdistriktet
1910	Karasjok		3	?
1920- 60	Karasjok		?	?
1970	Karasjok		5	·Tanadalen ·Anarjokka ·Karasjok ·Karasjokdalen ·Jesjok
1980- 2001	Karasjok		11	·Tanadalen ·Bakkeljok ·Halde ·Mannevarre ·Karasjok tettsted ·Grensen ·Iskurasjok ·Storfossen ·Karasjokdalen ·Jiesjokdalen ·Nattvann

Tabell 1: krets, sokn og prestegjeldsgrenser 1801-2001.

Som tabellen over viser, så ble folketellingene på 1800-tallet grovt sett administrert etter type næring, der den nomadiserende reindriftnæringa ble skilt ut som egen tellerkrets. Deretter fulgte kretsgrensene i større grad topografien, hvor elver og daler/fjell markerte inndelingene.

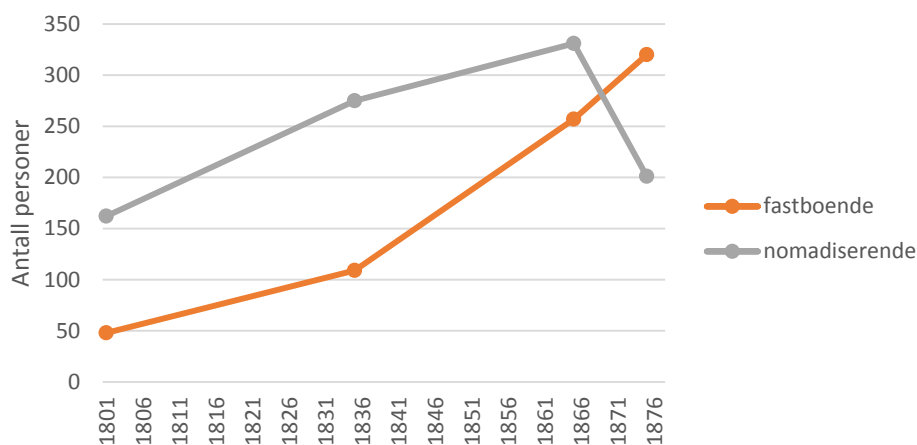
Et kartriss over tellingskretsene fra 1900 (figur 4 under), gir et inntrykk at den geografiske inndelingen på dette tidspunktet, men det er imidlertid vanskelig å si noe nærmere om hvordan disse grensene forholder seg til dagens kommunegrense, samt kretsinndelingene videre. I 1910 ble tellingen administrert etter tre kretser, men uten tilgang til originalen for denne og de neste 5 tellingene, er det vanskelig å si noe om kontinuitet.

Figur 4: Kart over tellingskretser, 1900

Kilde: SATØ, Folketelling 1900 for Karasjok herred, 1900, s. 15.

For store deler av 1800-tallet vil det være mulig å følge befolkningsutviklingen på kretsnivå, som i praksis vil si et skille mellom den nomadiserende og fastboende befolkning.

Figur 5: befolkningstall fordelt etter fastboende og nomadiserende befolkning, 1801-1875. (Absolutte tall i vedlegg, side 24)

Figur 5 viser befolkningsutviklingen for henholdsvis fastboende og nomadiserende befolkning i perioden 1801 til 1875. Befolkningsveksten i perioden skyldtes en vekst i begge gruppene, riktignok mest markant blant fastboende. Mellom tellingene 1865 og 1875 skjedde det et betydelig fall i antall nomadiserende, såpass iøynefallende at jeg stiller spørsmålet om det var reelt. Det er flere faktorer som gjør at jeg tviler. For det første, om vi forholder oss til

befolkningsutviklingen slik den er skissert i figur 1, kan vi få et inntrykk av et noe for høyt befolkningstall i 1865, sammenliknet med tida før og etter. Fallet i 1875 kan derfor vært reelt lavere. For det andre, det rimelig å anta at folketelleren opplevde det som praktisk enklere å gå fra dør til dør blant den fastboende befolkningen enn å gå fra telt til telt. Den nomadiserende befolkningen var i større grad mobil, selv om de nok hadde sine «faste» vinterplasser for teltene. Fallet kan således være preget av underregistrering. For det tredje kan fallet være et resultat av at den nomadiserende befolkningen ikke ble fanget opp i det nye tellingssystemet som ble introduserte med tellinga i 1875, noe som også kunne bidra til en potensiell underregistrering.

Hjemmehørende og midlertidig tilstedeværende

Fra og med folketellinga i 1875 ble det introdusert to metoder for å telle befolkningen. Det ene baserte seg på *de jure* prinsippet, som vil si at folk ble talt der de hadde sin bostedsadresse (lik den adressen du har i folkeregistret), og den andre metoden baserte seg på *de facto* kriteriet, som vil si at folk ble talt der de faktisk var på tellingsdagen. Om vedkommende oppholdet seg på bostedsadressen sin på tellingsdagen, ble hun registrert der, og kun der. Om vedkommende var bortreist på dagen, ble han registrert på bostedsadressen sin, men også der han var på besøk – uavhengig av om besøket så å si var for natten, eller for en lengre periode. For å unngå dobbelt telling i det statistiske etterarbeidet, ble sistnevnte registrert som fraværende på sitt bosted, og midlertidig tilstede på plassen han/hun oppholdt seg. I instruksene ble det ettertrykkelig nevnt at telleren skulle registrere status for folketellingsdagen (selv om han i praksis ofte kom på et senere tidspunkt).

Norge var ikke det eneste landet som tok i bruk et dobbelt bokholderi, og begrunnelsen, slik direktøren for Statistisk Sentralbyrå, Anders Kiær, uttrykte den i tellingsinstruksen for 1875, var at i de tidligere tellingene, så hadde

«[...] de midlertidigen fraværende [have] været medregnede, de midlertidigt tilstedeværende derimod ikke. Da det imidlertid ved Befølgelsen af dette System, navnlig under vor Tids mere udviklede Forhold, vanskeligt lader sig undgå, at endel af de fraværende Personer blive forbigåede, medens andre regnes dobbelt [...]»

Motivet var med andre ord både relatert til samfunnsutvikling og et ønske om en mer nøyaktig telling. Spørsmålet er om alle samfunnsgrupper lot seg falle i folden på dette nye systemet.

At tellingstidspunktet i 1875 var den 31. desember kan umulig vært en gunstig tidspunkt for å prøve ut systemet, da vi må regne med at mange var midlertidig tilstede i andre hus for å feire jul og nyttår, og folketelleren kan ha basert seg på skjønn i en rekke tilfeller. I 1900 hadde tellingskorpset noe mer erfaring, og det at tellingsdagen dette året ble flyttet til 3. desember bidro nok til å redusere antall midlertidig tilstede. Men hvordan skulle telleren forholde seg til den nomadiserende befolkningen? Var de midlertidig tilstede på vinterboplassen? Hvis så, da må de i så fall vært fraværende fra et annet sted! Men, hvilket sted? Instruksen for 1875 tellingen sier ingen ting om dette, derimot sier den at:

«I de Præstegjeld, hvor der ved Årsskiftet kan formodes at ville samle sig nogen betydeligere Fiskealmue, bør Tællingsbestyrelsen i Tide sikre sig et tilstrækkeligt Antal Extratællere, for at de midlertidigt i Præstegjeldet værende Fiskere kunne blive optalte, inden de forlade Stedet.»

Til 1891 tellingen ble folketellerne instruerte til å telle den nomadiserende befolkningen som bosatt der hvor de hadde tilhold ved nyttårstid (tellinga ble avholdt 1.1.1891), og at «Lapper»

skulle registreres som enten fastboende eller nomadiserende. At 1875 tellingen avstedkom med utfordringer hva gjelder den nomadiserende befolkningen, er det lite tvil om. Instruksjonen hadde med et eget vedlegg: «Tillæg til Instruktion for Tællerne i en del Herreder i Hedemarkens Amt, de trondhjemske Amter og Nordlands Amt. Vedkommende nomadiserende Lapper». Deler av instruksjonen gikk på hvilken nasjonalitet som skulle registreres for de som flyttet mellom Norge og Sverige¹², dernest ble *de jure/de facto* problematikken tatt opp:

«Rubrik 14 og 15. Nomadiserende Lapper ansees, som nævnt, at være hjemmehørende der, hvor de opholde sig ved Nytårstid; skulde imidlertid nogen Lap andetstedsfra netop den Iste Januar være på et kort Leilighedsbesøg hos den Lappfamilie, som nævnte Dag har sit Tilhold i pågjældende Tællingskreds, ansees denne enkelte Lap selvfølgelig som midlertidig tilstedeværende.»¹³

Hjemmehørende ble i statistikken definert som summen av bofaste og fraværende (*de jure*). Med andre ord; vinterboplassen ble regnet som deres *de jure* bosted. Slik sett ble det faktisk ikke store praktiske endringer fra instruksen i 1865, som var en ren *de jure* telling. For også i 1865 ble det presisert at: «Ved de Finner eller Lapper, der ere omflyttende (nomadiserende) bliver denne Omstændighed at anføre, medens de, om hvem Intet bemærkes, ansees som Fastboende.»

Tellingsgruppe	Folketelling					
	1875		1900		1910	
	<i>menn</i>	<i>kvinner</i>	<i>menn</i>	<i>kvinner</i>	<i>menn</i>	<i>kvinner</i>
De jure befolkning	171	164	334	345	408	441
De facto befolkning	274	266	287	328	334	381
Midlertidig tilstede	116	111	31	39	37	19
Tilstede som % av de facto	42,3	41,7	10,8	11,9	11,1	5,0
Midlertidig fraværende	13	9	78	56	111	79
Fraværende som % av de jure	7,6	5,5	23,4	16,2	27,2	17,9

Tabell 2: De jure og De facto befolkning og personer midlertidig tilstede og fraværende i Karasjok, ifølge folketellingene 1875, 1900 og 1910.

¹² Bestemmelsen baserte seg på: «a. Lapper, som opholde sig her i Riget Året rundt; b. Lapper, som nogen Tid af Året opholde sig i Sverige og til anden Tid i Norge. De under a nævnte Lapper betragtes som norske Undersåtter, medmindre de ere indflyttede fra Sverige og agte at flytte tilbage dertil samt derhos selv betragte sig som svenske Undersåtter. For de under b nævnte Lapper bør som Regel befølges, at man holder sig til vedkommende Laps egen Opgave med Hensyn til det undersåtlige Forhold.

¹³ 1900 hadde også tilsvarende vedlegg til instruks, hvor det også ble bedt om at telleren var ekstra oppmerksom på antall reinsdyr. For 1910 tellingen ble det ikke lagt ved noe egen tilleggsinstruks, kun anført den samme ordlyden som i foregående tellinger.

Som tabell 2 viser, så skjedde det en relativ nedgang i registrering av midlertidig tilstede, fra litt i overkant av 40% (for begge kjønn) i 1875 til henholdsvis 11 og 5 prosent for menn og kvinner i 1910. At den faktiske tilstedeværende befolkningen (bofaste + midlertidig tilstede) i 1875 skulle bestå av 40% midlertidig tilstede, er uforholdsmessig høyt. Landsgjennomsnittet lå på 2.4% (Thorvaldsen 2006). Motsatt ser vi en relativ lav andel fraværende, på ca. 8% for menn og 6% for kvinner. Med andre ord betyr det at en høy andel av de midlertidig tilstede kom på besøk utenfra prestegjeldet. En nærmere gjennomgang av tellingen viser at dette ikke var tilfelle. I tellingsinstruksen skulle folketelleren registrere «sedvanlig bosted» for de som var midlertidig tilstede, og 186 (82%) hadde sitt sedvanlige bosted i Karasjok! Disse er inkludert i analysene for denne utredningen. For de resterende tellingene er det gjort noen justeringer, men alt i alt er inntrykket den at folketellerene i hvert fall innad holdt kontroll på registreringen. Som figur 6 (under) viser, var det imidlertid mye etterarbeid før materialet ble videresendt til Statistisk Sentralbyrå. Foreløpig må vi konkludere med at det reelle befolkningstallet kan ha vært noe høyere, eller noe lavere. Det jeg imidlertid har søkt å vise, er at det er vanskelig å beregne befolkningstall for et samfunn der identiteten for de aller fleste har vært mobilitet, innenfor de geistlige grensene og på tvers av dem.

Folketellerne – hvem var de?

Schema 5. Hovedsammendrag.

Karasjok Herred. *Karasjok* Præstegjeld.

Folketal i de enkelte Tællingskredse.

Tællingskredsens No.	Tællingskredsens Navn.	Tælleren's Navn.	Tilstedeværende Folkemængde.	Hjemmehørende Folkemængde.
			817	335
1	Kirkestedet	John Isaksen	307	995
2	Unarjokdistriktet	Anders J. Lindt	82	159
3	Skaididistriktet	Ulfon Paulsen	77	72
4	Fjeldskudistriktet	Per Siri	34	55
5	Vanadodistriktet	Josef Isaksen	104	104
6				

Figur 6: Etterarbeidet for 1900-tellingen, summarisk liste over tilstedeværende og hjemmehørende befolkning, Karasjok.

I figur 6 får vi også et innblikk i hvem som utførte tellingsarbeidet. Var de øvrighetens representanter, slik vi er lært til å tro? John Isaksen, som hadde ansvaret for Kirkestedet, var konstituert folkeskolelærer, og sønn av Mathis Isaksen, pensjonert kirkesanger og lærer. 22 år gammel og bosatt hos sine foreldre på Stueng. Født i Karasjok, og registrert som fastboende same.

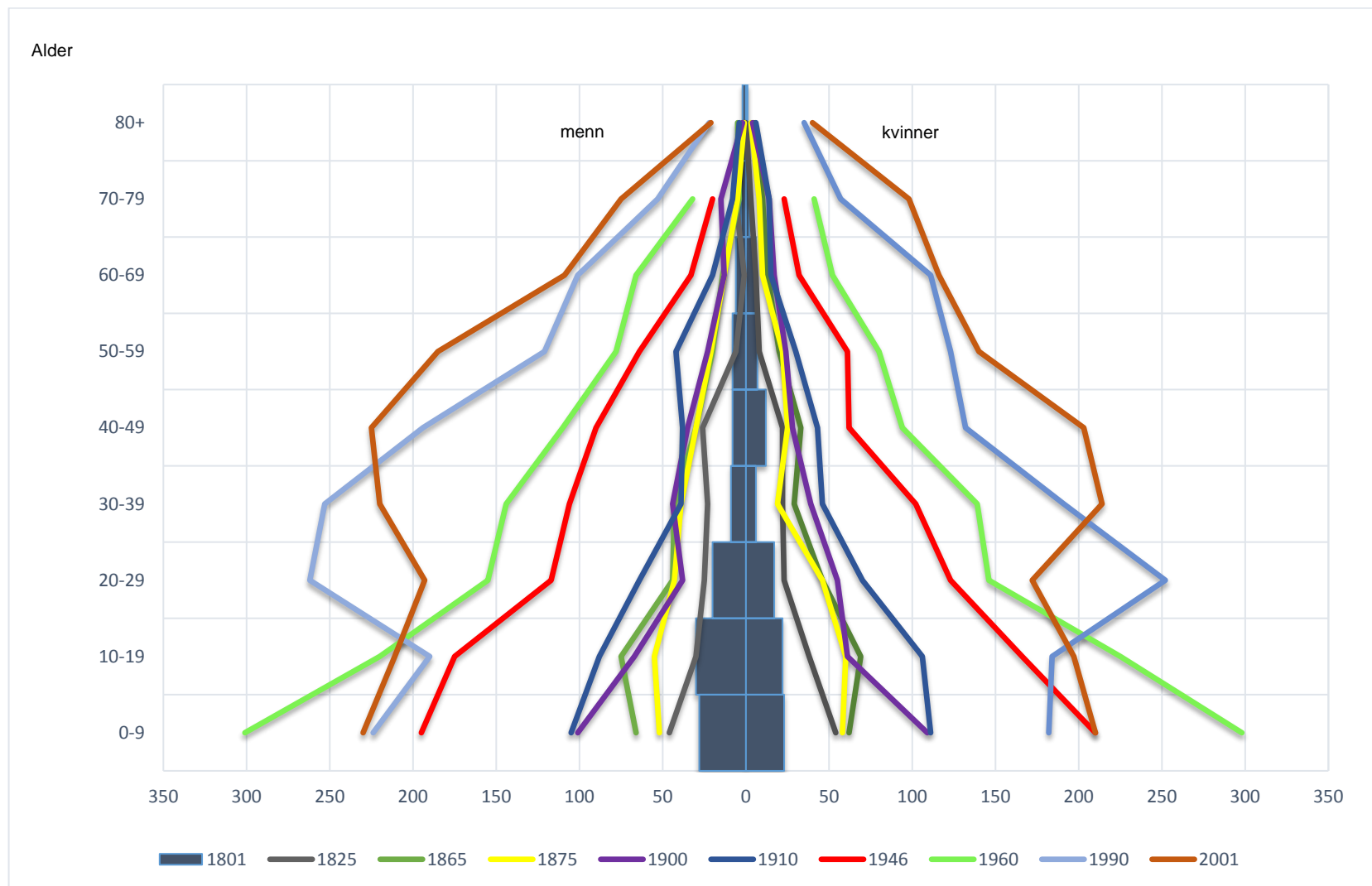
Anders Jonsen Lindi hadde ansvaret for Anarjokdistriktet, og av yrke var han skogoppsynsbetjent. Han var født i Karasjok, registrert som fastboende same, og bosatt på Stokengen sammen med sin kone og 4 barn, én tjenestepike og ei enslig losjerende fattiglem.

Skaididistriktets folketeller var Anton Paulsen, 38 år gammel, født i Alta og bosatt sammen med sin kone og tre barn på Arvejord. Anton var registrert som norsk og av yrke var han «arbeidsmand ved guldgraving». I Fjeldstuedistriktet holdt Per Andersen Siri telling. 30 år gammel, født i Karasjok og bosatt sammen med sine foreldre og 5 søsken på Stuejord. Av yrke var han vikarlærer (hans far var pensjonert lærer og gårdbruker). Per var registrert som fastboende same. I Tanadistriktet holdt Josef Isaksen telling, og sammen med sin kone og 5 barn var og han bosatt på Stueng, på samme bosted som John Isaksen. Kan være at de var brødre? Josef var herredskasserer og gårdbruker, født i Karasjok og registrert som fastboende same.

Gjennomgangen viser oss at folketellerne ikke hadde noen bostedstilknytning til den kretsen de hadde et ansvar for, rent bortsett fra John Isaksen som hadde ansvaret for Kirkestedet. Øvrige tellere var også bosatt på kirkestedet, og to av dem var andregenerasjon lærere. Foruten Anton Paulsen, talte resten av tellekorpset samisk, som utvilsomt var til hjelp under tellingen. Som lærere var de utvilsomt kyndige i norsk lesning og skriving. I 1891 var også Josef Isaksen med på tellingsarbeidet, da sammen med lensmann Øwre, norsk innflytter. For tidligere tellinger har jeg ikke funnet navn.

Alder- og kjønnsfordeling

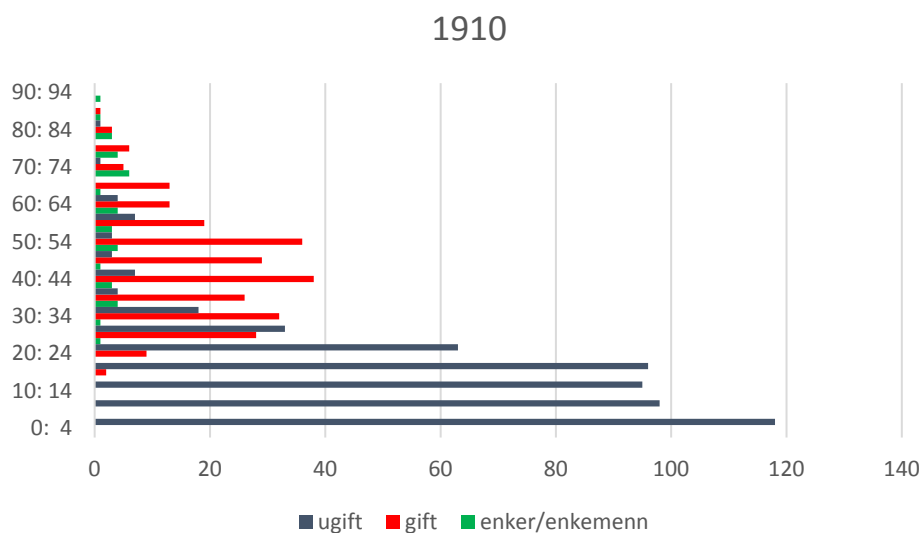
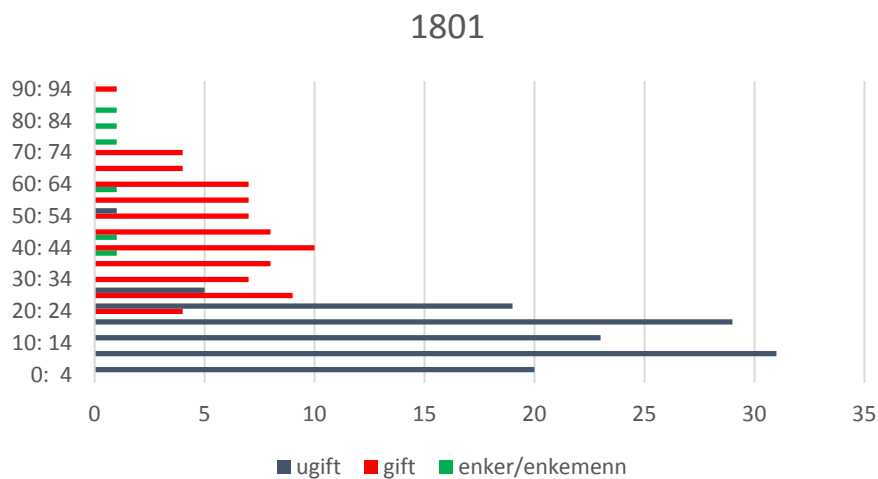
Figur 7 viser aldersfordelingen fordelt på kjønn for utvalgte folketellinger i perioden 1801 til 2001. Det typiske for årene 1801 til 1875 er et samfunn med en nokså jevn fordeling mellom aldersgruppene 0-30, hvorpå formen gradvis smalner opp til de fylte 80 år. Fra rundt 1900 ser vi en relativ økning i andelen barn og unge voksne, noe som indikerer lavere dødelighet for denne aldersgruppen i kombinasjon med fortsatt høy fertilitet. Høy fertilitet er også kjennetegnet for folketellingen i 1946 og 1960, i kombinasjon med økt levealder for de høyere aldersgruppene. Med 1990 og 2001 tellingen er det tydelig at færre barn ble født, og alderssammensetningen gikk i retning mot en relativt større andel voksne (30 til 50 år) sammenliknet med gruppen av ungdom og eldre. Dette kan indikere fraflytting. Enklest ser vi dette med de relativt store fødselskullene i årene 1960-1970 (ca. 300 av hvert kjønn). I 1990 tellinga hadde disse nådd aldersgruppa 30-40 år, og som vi ser av grafen, utgjorde denne aldersgruppa ca. 250 menn og 190 kvinner. Om dødelighet holdes lik null, ser vi en fraflytting av 50 menn og 110 kvinner. Fra 1990 ser vi en tydelig tendens til en skjev kjønnsbalanse (flestep menn) for aldersgruppene 30 til 50. Dette jevner seg ut for de høyeste aldersgruppene, som har en sammenheng med at forventet levealder er høyere for kvinner enn for menn.

Figur 7: Alderspyramider for Karasjok, 1801-2001. Kilder: Folketellinger, RHD og NOS.

Sivilstand

Sivilstand er et godt mål for ulike transisjoner i livet, i hvert fall for tiden frem til rundt 1960-tallet. Giftermålet markerte gjerne overgang til selvstendiggjøring i arbeidslivet og for etablering av familie, og andelen ugifte voksne og enker/enkemenn forteller noe om betydningen av kjønnskontrakt i hjem og arbeid.

Figur 8: Befolkningen fordelt på 5-års aldersgrupper og sivilstand i 1801 og 1910 tellingene, Karasjok. Kilde: RHD¹⁴

¹⁴ Det hadde vært ønskelig å trekke inn folketellingen fra 1960, men nødvendig tallmateriale er ikke tilgjengelig.

Figur 8 viser antall gifte, ugifte og enke/enkemenn fordelt på 5-års aldersgrupper i 1801 og 1910 tellingen. I løpet av de 110 årene som ligger mellom kan vi blant annet se en relativt økning i andelen ugifte i de høyere aldersgruppene. I 1801 var det kun én person over 30 år som ikke var gift, mens det i 1900 – om vi isolerer oss til å se på aldersgruppen 55-59 år – så var 7 av i alt 29 personer ugift. Vi ser også en tendens til høyere giftermålsalder i 1910 sammenliknet med 1801. For mens halvparten av aldersgruppa 30-34 var ugifte i 1910, var alle 30-34 åringer gift i 1801. Vi skal være varsomme med å trekke for bastante konklusjoner, da tallmaterialet for 1801 er spinkelt, men inntrykket er at svært få forble enker eller enkemenn etter å ha mistet sin ektefelle, og dette gjelder i begge tellingene.

Litteratur

Gaunt, David, 1987. *Familjeliv i Norden*, Gidlunds förlag.

Rasmussen, Siv (2003) *Befolkningsutviklingen i Rounala, Ávjovárri og Guovdageaidnu 1559-1799*. Hovedfagsoppgave i historie, UiT.

Sommerseth (tidll Jåstad), Hilde L. (2013) The Life Histories of Intergenerational Households in Northern Norway 1865-1900: Gender and Household Leadership, in David Anderson, Robert Wishart og Virgine Vaté (eds.), *About the Hearth. Perspectives on the Home, Hearth and Household in the Circumpolar North*, Berghahn Books.

Thorvaldsen, Gunnar (2006) Away on Census Day Enumerating the Temporarily Present or Absent, *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 39:2, 82-96, DOI: 10.3200/HMTS.39.2.82-96

Kilder

Transkriberte folketellinger: 1801, 1865, 1875, 1900 og 1910. Tilgjengelig fra Registreringsentral for historiske data, UiT

Norsk Offentlig statistikk (NOS): 1801-2001 hentet fra <http://www.ssb.no/a/folketellinger/>

Vedlegg

Under følger befolkningstallet på bostedsnivå innenfor hver tellingskrets i tellingene 1865, 1875, 1900 og 1910. (Der % er satt foran og bak betyr at teksten er overstrøket i originalkilden).

1865			
krets 1		krets 2	
bostedsnavn	antall	bostedsnavn	antall
Bæskinjarg	15	telt	331
Darasjok Kirkested	5		
Dorvinjarg	10		
Gjedde	5		
Gjettevægje	5		
Holmen	10		
Holmen*	4		
Iskurasjok	8		
Karasjok Handel	4		
Karasjok Kirkested	160		
Sadijokka	7		
Segelnæs	19		
Sjusjavre	5		
total	257		

1875			
krets 1		krets 2	
bostedsnavn	antall	bostedsnavn	antall
Assebækte	10	Fjeldet	183
Birkonjarggedde	6		
Holmen	18		
Hornmyr	9	krets 3	
Karasjok	160	bostedsnavn	antall
Karasjok Stæppogedde	17	Ukjent	18
Karasjoks lensmannsgaard	11		
Navitgedde	8		
Nedre Segelnæs	8		
Port	11		
Sadejok fjeldstue	6		
Skræmselselv	10		
Slåttenæs	9		
Stappogedde Nedrugedde	8		
Storalukagedde	7		
Stæpogedde	8		
Viggebæk	8		
Øvre Segelnæs	6		
total	320		

1900

krets 1		krets 2	
bostedsnavn	antall	bostedsnavn	antall
Agereng	11	Diljevarre (fjeldet)	10
Arvejord	13	Dorvinjarg	10
Bagjenjarg Øvrenæs	8	Gosjok (fjeldet)	15
Baltoengen	16	Iskoras (fjeldet)	28
Birkelund	8	Iskorasjok	9
Gargus	3	Lappisjok (fjeldet)	9
Gargus Furulund	7	Mokkaras (fjeldet)	5
Handelen Karasjok	4	Noaidak (fjeldet)	11
Karasjok	6	Rovvarre (fjeldet)	6
Karasjok prestegaard	4	Ruovtokjok (fjeldet)	19
Karasjok Røllikeng	12	Skræmselselv	
Kilde	6	Iskorasjok	4
Kirkebakken Karasjok	3	Vucoljok (fjeldet)	26
Langskareng	4	Øvre Iskorasjok	6
Lensmandsgaarden	3	total	158
Marieeng	16	krets 3	
Mælengen	7	bostedsnavn	antall
Nedre Sandeng	3	Aimijavre	4
Nedrejorden	15	Beskinjarg øvre	8
Nedreng østre	7	Beskinjarggedde	8
Prestekravjord	13	Gorbis	11
Ravdonjarg Rørnæs	15	Sjusjavre	10
Sleteng	5	Skaidi	19
Sletengen	9	Svineng	16
Stokengen	8	total	76
Storbakengen	10	krets 4	
Stueeng	11	bostedsnavn	antall
Stuejord	29	Dimbarnjunne	33
Stuorraluokka-gavva (Storbakkvogen)	7	Læibajok	5
Svenskebakkejord	16	Mollisjok	3
Veimalen??	7	Rajesjoknjalme	8
Vullusjarg Grøftningen	8	Ravdojavre	5
Øvre Sandeng	8	total	54
total	302	krets 5	
		bostedsnavn	antall
		Gattevagje	15
		Holmen	24
		Javrebanjarg	14
		Port	9
		Seielnæs	15
		Sopparjok	24
		total	101

1910

krets 1		krets 2	
bostedsnavn	antall	bostedsnavn	antall
Aja	4	Ukjent	5
Annajord	7	%Bertusnjarg%	4
Arvejorden	6	%Bojobæske%	6
Baltoengen	1	%Galdojok%	7
Birkelund nedre	12	%Galdujok%	9
Birkeskov	7	%Jalgisvada%	17
Bitijorden	7	%Jesvare%	18
Buen	15	%Ladnjajok%	12
Furulund	9	%Lassevare%	9
Furuly	8	%Nuorgajok%	6
Grøftingen	9	%Nuorojok%	8
Handelen	3	%Raigebakgorci%	6
Ingajord	8	%Raigebaktgorcce%	2
Johnskarengen	9	%Raigebaktgorce%	6
Kildedam	4	%Raigijavre%	12
Kirkebakken	3	%Saug??ajavre%	8
Kirkesletten	4	%Viercadak%	2
Langskareng	2	Beskenjarg	12
Lensmandsgården	7	Gættovægje	10
Marieeng	11	Holmen	22
Midtjord	4	Javrebaktnjarg	5
Mæleng	10	Port	8
Nedre Sandeng	5	Ravnastuen	2
Nedreeng, østre	7	Segelnæs (Seilnæs)	9
Nedrejorden	4	Sjuosjavre	15
Nygaard	5	Sopparjok	2
Nysted	5	Øvre Holmen	7
Naalen	1	total	229
Persrynningen	8	krets 3	
Prestegaarden	7	bostedsnavn	antall
Ravdonjarg	7	%Aimevarre%	7
Røllikeng	8	%Diljavarre%	38
Rørnes, øvre	7	%Hærgejok% (plads)	8
Sikengen	9	%Iskoras (plads)%	6
Sleteng	14	%Iskoras% (plads)	4
Stakejord	9	%Lavcejok%	16
Storbakengen	8	%Massuorme%	8
Storbakkroken	8	%Massuorme% (plads)	30
Strokeng	8	%Noaidak%	32
Strømeng	11	%Raitegætse%	12
Stuejord	22	%Ruoftokjok%	36
Stuengen	9	%Sammulasgappir%	11
Svenskebakkejorden	10	%Siffarvarre%	7
Svineng	22	Hornmyr (Dorvenjarg)	8

Trætteskov	7	Kjærringnæs	6
Veimælen	17	Skræmselselv (Iskurasjok)	13
total	368	Øvre Iskurasjok	10
		total	252

Absolutte tall til figur 1, side 3 og figur 3, side 9

Basert på Rasmussen (2003)		Basert på Sommerseth		Basert på NOS - SSB	
År	Antall individer	År	Antall individer	År	Antall individer
1559	102	1801	212	1920	959
1566	131	1815	270	1930	1087
1569	119	1825	271	1946	1581
1574	125	1835	331	1950	1691
1579	148	1845	338	1960	2181
1584	121	1855	490	1970	2530
1589	132	1865	588	1980	2645
1594	121	1875	521	1990	2687
1599	150	1891	536	2001	2859
1604	138	1900	691		
1609	83	1910	849		
1614	83				
1619	53				
1639	142				
1644	89				
1649	53				
1655	47				
1659	57				
1669	40				
1674	34				
1679	57				
1684	34				
1688	62				
1694	74				
1699	101				
1704	69				
1709	44				
1714	44				
1719	38				
1724	44				
1734	107				
1739	164				
1744	133				
1749	139				
1754	158				
1759	173				
1764	173				
1769	89				
1774	134				
1779	229				
1784	240				
1789	274				
1794	291				
1799	296				

Absolutte tall til figur 5, side 11

År	fastboende	nomade
1801	48	162
1835	109	275
1865	257	331
1875	320	201

